

نوع مقاله: ترویجی

بررسی آثار تربیتی فریضه زکات در اخلاق اقتصادی

یعقوب جمالی / دکترای فلسفه اقتصاد مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

ya.jamali@chmail.ir orcid.org/0009-0004-3374-9680

پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۱۸

دریافت: ۱۴۰۲/۰۶/۱۵

چکیده

فریضه زکات به عنوان یکی از آموزه‌های الهی دارای آثار متعددی در حوزه اخلاق اقتصادی است. یکی از این آثار، پیامدهای تربیتی در اخلاق اقتصادی است. وجود ناهنجاری‌های اخلاقی در بستر جامعه و عدم شناسایی و تحلیل فریضه زکات به عنوان ظرفیتی اقتصادی جهت ساماندهی مسائل اخلاقی و تربیتی، مسئله‌ای است که موجب شده است این پژوهش به بررسی آثار تربیتی فریضه زکات در اخلاق اقتصادی به پردازد. این تحقیق به روش کتابخانه‌ای و تحلیلی صورت می‌گیرد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که فریضه زکات در قالب یکی از موضوعات اقتصادی مطرح در امور اخلاقی و تربیتی هم‌زمان موجب ارتقای مسئولیت‌پذیری اجتماعی، ایجاد صمیمیت و برادری، رسیدگی به معضلات تربیتی کودکان کار، دوری از عادات زشت، تقویت ایمان و دوری از کفر، احترام به حقوق شهروندی، تقویت رأفت اجتماعی، تضمین پرداخت داوطلبانه، اصلاح انگیزه‌های افراد، عدالت آموزشی و پرورشی می‌شود و روابط اجتماعی و فردی میان افراد جامعه را تقویت و استحکام می‌بخشد.

کلیدواژه‌ها: آثار تربیتی، زکات، اخلاق اقتصادی، مسئولیت‌پذیری، حقوق شهروندی، کودکان کار، رأفت اجتماعی.

مقدمه

تأثیرات فریضه زکات در امور تربیتی که با طهارت نفس همراه است، بسیار مورد توجه بوده و ضرورت این تحقیق را بیش از پیش نشان می‌دهد. در کتب مختلفی به آثار اقتصادی فریضه زکات پرداخته شده است. بررسی آثار تربیتی فریضه زکات در اخلاق اقتصادی نوآوری پژوهش حاضر به‌شمار می‌رود. سؤال اصلی این تحقیق چیستی آثار تربیتی فریضه زکات در اخلاق اقتصادی است.

پژوهش‌هایی مرتبط با موضوع آثار تربیتی فریضه زکات در اخلاق اقتصادی مورد بررسی قرار گرفت که به آنها اشاره می‌شود:

مقاله «نقش تربیتی زکات در سبک زندگی اسلامی» (بختیاروند و همکاران، ۱۳۹۵)، به نقش تربیتی زکات در سبک زندگی اسلامی پرداخته و به تزکیه نفس و تعالی معنوی انسان اشاره دارد؛ اما به‌صورت تخصصی به تأثیرات اخلاق اقتصادی آن پرداخته نشده است.

مقاله «بررسی ابعاد مختلف نقش زکات در جامعه و زندگی مسلمانان» (کمالی، ۱۳۹۳)، به همه ابعاد نقش زکات پرداخته؛ اما تخصصی به امور تربیتی زکات نپرداخته است.

مقاله «اثرات زکات در فقرزدایی از منظر اسلام و قرآن» (مرتضوی مهر و آهنگرنژاد، ۱۳۹۹)، برای زکات در حذف فقر، توان مالی بسیاری را قائل شده است. این مقاله اثرات زکات را در کاهش فقر به‌عنوان یکی از آثار اقتصادی مورد بررسی قرار داده و به آثار تربیتی اخلاق اقتصادی نپرداخته است.

مقاله «انفاق قرآنی و ابزارهای مالی مناسب آن در عصر حاضر» (موسویان، ۱۳۸۰)، به نقش انفاق در آموزه‌های اسلامی پرداخته و شرایطی همچون انفاق از اموال طیب و پاکیزه، کسب رضایت الهی، انفاق کریمانه، آشکار و نهان بودن انفاق و پاسخ کریمانه را برای آن بیان داشته است.

مقاله «مبانی نظری توزیع عادلانه» (شوقی‌الفنجری، ۱۳۸۱)، با بیانی واضح سعی دارد از مسئولیت مردم و دولت اسلامی در ارتباط با موضوع فقر و تعادل اقتصادی سخن گوید. نویسنده در این مقاله به دو سطح کفایت توسط دولت و سطح تکامل اجتماعی توسط مردم در تعاون و ارتباط با یکدیگر در توزیع عادلانه اشاره دارد.

مقاله «جایگاه انفاق و خاستگاه اجتماعی - اقتصادی آن» (موسایی، ۱۳۸۷)، در تبیین جایگاه انفاق به سیستم تأمین اجتماعی متکی بر پرداخت‌های داوطلبانه واجب یا مستحب، استقرار توزیع

اقتصاد همواره با آموزه‌های اخلاقی همراه بوده است؛ اما به مرور با توجه جدایی علم اقتصاد از ارزش‌های اخلاقی بین این دو جدایی انداختند. با پیدایش شکست بازار در اقتصاد متعارف، گروهی به دخالت دولت روی آوردند و گروهی برگشت به ارزش‌های اخلاقی را بهترین روش جهت ترمیم این شکست دانستند. امروزه توجه به نسخه‌های اقتصاد لیبرالی در مسائل اخلاقی و ناهمخوانی و در مواردی تقابل میان آموزه‌های اقتصاد اسلامی با مفاهیم غربی سکولار با رنگ و بوی مسائل مادی، دنیوی و دوری از معنویات، خود سدی در مسیر اخلاق اقتصاد اسلامی دانسته می‌شود. ازجمله مشکلات موجود در زندگی امروزی، ضعف تربیت عمومی است که ریشه در گسستگی بین اقتصاد و تربیت دارد. راه‌حل این مشکل توجه کردن به ابعاد تربیت فرائض اقتصادی است که آثار تربیتی زکات یکی از قرائن این راه‌حل به‌شمار می‌رود.

وجود آموزه‌هایی که برگرفته از آیات الهی و فطرت پاک انسان‌هاست و نیازهای اخلاقی اقتصادی را بهتر شناسایی و معرفی می‌کند، کمک شایانی به بهبود اوضاع اخلاقی و تربیتی می‌کند. فریضه زکات به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های ایجاد تزکیه و پاک‌سازی نفس مورد اهتمام قرآن کریم و روایات اهل بیت علیهم‌السلام بوده و ضرورت بازخوانی و بررسی مفهوم و آثار اخلاقی فریضه زکات را بیش از پیش به ظهور می‌رساند. زکات به دو نوع زکات فطره و زکات اموال تقسیم شده و در جامعه اسلامی دارای آثار، خیرات و برکات بسیار اخلاقی و اقتصادی است.

بروز حوادث طبیعی در محیط پیرامون انسان‌ها موجب می‌شود برخی اشخاص، قدرت تأمین نیازهای زندگی خود و افراد تحت تکفل خویش را نداشته باشند. ازجمله روش‌هایی که اسلام مانند دیگر ادیان آسمانی جهت حل این مشکل مطرح ساخته، انفاق است (موسویان، ۱۳۸۰). تأمین زندگی نیازمندان یکی از فلسفه‌های تشریح فریضه زکات به‌عنوان یکی از مصادیق انفاق است؛ به‌گونه‌ای که سختی و فشار زندگی را از آنان برطرف می‌سازد (دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۹، ص ۳۵۴). امام رضا علیه‌السلام بیان می‌دارد: «همانا علت زکات، تأمین قوت نیازمندان است» (حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۶، ص ۵، ح ۷). انفاق و فریضه زکات در آموزه‌های اقتصاد اسلامی نقشی مهم در حل مسائل پیرامون زندگی افراد جامعه دارد. یکی از این مسائل، امور تربیتی است.

خدا بر شما نبود، هیچ کدام از شماها نمی‌توانستید خودتان را از گناه ترکیه بکنید و خداوند است که هر کسی را بخواهد از آلودگی حفظ می‌کند. در این سه مورد زکات به معنای طهارت است.

فریضه زکات به معنای زیاده اموال، رشد و نمو نیز می‌باشد؛ مانند: «ذَلِكُمْ أَزْكٰى لَكُمْ وَ أَطْهَرُ» (بقره: ۲۳۲)؛ اگر این روش را عمل کردید برای شما رشد و نمو است. اینجا «اطهر» به معنای پاکیزه‌تر است و اگر «ازکی» هم به همان معنای اول باشد، معنای خوبی ندارد و «ذَلِكُمْ أَطْهَرُ لَكُمْ وَ أَطْهَرُ» خواهد شود و تأسیس اولی از تأکید است و آن معنا به معنای رشد و نمو است؛ یعنی اگر این روش را عمل کردید، رشد بالاتری خداوند به شما می‌دهد. هر دو معنای بیان شده در لغت و قرآن کریم با مفهوم زکات متناسب است؛ چراکه پرداخت زکات از یکسو موجب پاکی روح و جان انسان و از سوی دیگر موجب زیادی اموال است.

سه اصطلاح برای زکات وجود دارد:

۱. زکات در قرآن کریم، مطلق انفاق مالی در راه خیر است.
۲. زکات در سنت اهل بیت علیهم‌السلام و فقه، به معنای فریضه شرعی مخصوص است.

۳. زکات در برخی روایات، به معنای گسترده‌تر و توسعه‌یافته به کار رفته و گفته شده هر چیزی زکاتی دارد (لکل شیء زکاه...).
- از جمله واجبات مالی در دین مبین اسلام، زکات است که بر دو نوع است؛ یکی از این دو نوع، زکات بدن یا همان زکات فطره است که در عید فطر است و نوع دیگر زکات مال است که به غلات چهارگانه، دام‌ها و سکه‌ها با شرایطی خاص تعلق می‌گیرد. همه مسلمانان لازم است مقدار معینی از ۹ قلم کالا جهت مصرف در زندگی فقرا و سایر امور عمومی اجتماعی بپردازند. این اقلام شامل انعام ثلاثه (گاو، گوسفند و شتر)، نقدین (طلا و نقره) و غلات اربعه (گندم، جو، کشمش و خرما) است.

۱-۲. آثار تربیتی

در باب مفهوم تربیت، *راغب اصفهانی* بر این باور است که رب در اصل به معنای تربیت‌کننده است و تربیت عبارت از تغییر گام به گام و پیوسته هر چیز تا سرحد کمال خود است (*راغب اصفهانی*، ۱۴۰۴ق، ص ۱۸۴) *بیضاوی*، تربیت را به کمال رساندن و ارزنده ساختن اندک‌اندک هر چیز دانسته است (*بیضاوی*، ۱۴۰۸ق، ج ۱، ص ۱۰). از

عادلانه‌تر در جامعه، وجود قربات و نزدیکی مردم با حاکمیت اسلامی و بزرگ‌ترین منبع تأمین اجتماعی پرداخته است.

مقاله «اخلاق اقتصادی، مبانی بینشی، آموزه‌ها و آثار» (معصومی‌نیا، ۱۳۸۶)، به رابطه بین اخلاق و اقتصاد در غرب و بررسی مبانی بینشی اخلاق اقتصاد اسلامی پرداخته است. نویسنده به تقویت مسائل معنوی انسان و هماهنگی آن با انگیزه‌های فردی و اجتماعی اشاره کرده است.

کتاب *زکات برای همه* (محسنی گرکانی، ۱۳۷۷)، به مباحث تربیتی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی زکات در اسلام پرداخته است. مباحث مطرح‌شده در بخش تربیتی این کتاب کمک‌کننده بحث آثار تربیتی در تحقیق حاضر است.

کتاب *مبانی اقتصاد اسلامی* (دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۹)، به پرداخت زکات جهت رفع نیازمندی‌های فقیران جامعه و ایجاد کنترل ثروتمندان و تعدیل ثروت ضروری اشاره کرده است. در این کتاب آمده است: دین اسلام با توجه به تشویق کردن به انفاق‌های مستحب و تبلیغ روحیه برادری و رسیدگی به یکدیگر، از انباشت ثروت در دست اغنیاء ممانعت کرده و انجام آنها را داوطلبانه شمرده و همراهی نوعی مرادات محبت‌آمیز میان عموم مردم جامعه اسلامی را متذکر شده است. در این کتاب، ایجاد کمترین هزینه برای وصول، توزیع و تأمین زندگی نیازمندان از آثار و برکات زکات بیان شده است.

۱. مفاهیم

۱-۱. زکات

مفهوم زکات در آیات الهی به‌عنوان طهارت، رشد، نمو، زیادی و برکت است (فراهیدی، ۱۴۰۸ق، ج ۵، ص ۳۹۴). از باب نمونه می‌توان به طهارت و پاکی در سوره «کهف» اشاره کرد. در داستان حضرت موسی علیه‌السلام و حضرت خضر علیه‌السلام وقتی حضرت خضر آن بچه را کشت، حضرت موسی با تعجب ناراحت شد و گفت: آیا یک نفس طاهره را می‌کشی؟ بدون اینکه کسی را کشته باشد: «أَقْتَلْتَنَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا» (کهف: ۷۴). زکیه یعنی نفس پاک و مانند: «فَدَأْفَلِحَ مَنْ زَكَّاهَا» (شمس: ۹)؛ رستگار است کسی که نفس را ترکیه بکند؛ یعنی طاهر بکند از آلودگی و معصیت. در آیه دیگر دارد: «وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ مَا زَكَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَدًا وَ لَكِنَّ اللَّهَ يُزَكِّي مَنْ يُشَاءُ وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ» (نور: ۲۱)؛ اگر فضل و رحمت

اخلاق اقتصاد اسلامی همچون فریضه زکات، نظام نرم‌افزاری تربیت انسان اقتصادی اسلامی را ارتقا بخشید.

۱-۳. اخلاق اقتصادی

اخلاق به معنای صفت نفسانی پایدار دارای دو دسته است؛ یک دسته موجب سعادت و خوشبختی انسان می‌شود و دسته دیگری باعث هلاکت و بدبختی او می‌گردد. اولی را فضائل و دومی را رذائل اخلاقی گویند (نراقی، ۱۳۷۹، ص ۳۲). نحوه نگرش به فضائل و رذائل اخلاقی ریشه در نوع جهان‌بینی افراد و چگونگی تفسیر انسان دارد. ارزش‌های اخلاقی در نوع رفتار اقتصادی مؤثر هستند (معصومی‌نیا، ۱۳۸۶، ص ۱۲۰). *آدام/اسمیت* به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین اقتصاددانان کلاسیک متأثر از اندیشمندی همچون *فرانسوا کنه*، *دیوید هیوم*، *فرانسیس هاچسون*، *توماس هابز*، *برنارد مندویل* و *بنتام* است (ژید و ریست، ۱۳۷۰، ص ۷۸ و ۷۹). *اسمیت* از یک طرف در کتاب نظریه احساسات اخلاقی خود، طیف گسترده‌ای از فضائل مانند: تدبیر، هوشیاری، احتیاط، میانه‌روی، وفای به‌عهد و غیره را برمی‌شمارد و در نهایت خیرخواهی را در جایگاه والاترین فضیلت اخلاقی قرار می‌دهد (آلوی، ۱۳۸۴، ص ۱۵۸)؛ و از طرف دیگر در بخشی از کتاب *ثروت ملل* که در سال ۱۷۷۶ به‌چاپ رسید، می‌نویسد: «از ناحیه خیرخواهی و نوع دوستی قصاب یا نانوا نیست که ما انتظار داریم شام خود را مهیا سازیم؛ بلکه از جهت پیروی این افراد از منافع شخصی است» (اسمیت، ۱۷۸۹، ص ۷). ایشان بین منافع شخصی و اجتماعی با بیان وجود دست‌نمائی ارتباط ایجاد کرد. پس از ارائه این نظریه، برای بسیاری از متفکران اقتصادی حداکثر کردن منافع شخصی، رفتاری عقلانی تلقی شد و این‌گونه تبیین شد که دستیابی به حداکثر منافع شخصی، وضع بهینه اجتماعی را به‌دنبال خواهد داشت (دادگر، ۱۳۹۲، ص ۹۹). نگرش اخلاقی اقتصاددانان بزرگ در رفتار اقتصادی مؤثر است؛ لذا اخلاق اقتصادی به مجموعه‌ای از ارزش‌های اخلاقی و معنوی گفته می‌شود که آثار اقتصادی دارند (معصومی‌نیا، ۱۳۸۶، ص ۱۲۰). ضرورت پرداختن به اندیشه‌های *اسمیت* به‌عنوان پدر علم اقتصاد از این بابت مطرح است که نگرش اخلاقی *اسمیت* در رفتار اقتصاددانان منشأ تحلیل‌های بسیاری قرار گرفته است.

منظر شهید مطهری، تربیت عبارت است از پرورش دادن؛ یعنی استعدادهای درونی‌ای را که بالقوه در یک شیء موجود است، به فعلیت درآوردن و ایجاد تعادل و هماهنگی میان آنها تا از این راه مرتبی به حد اعلائی کمال خود دست یابد (مطهری، ۱۳۸۳، ص ۴۳).

پروفسور برودی، استاد تعلیم و تربیت دانشگاه‌های آمریکا، تربیت را دارای هدف دوگانه و دو بُعدی می‌شناسد. در بُعد فردی پس از آنکه زندگی خوب را هدف اساسی تعلیم و تربیت فرد می‌داند، شاخصه‌های شخصی زندگی خوب را در گزینه‌های زیر معرفی می‌کند: (۱) برخورداری از سلامت بدن؛ (۲) برخورداری از امنیت عاطفی؛ (۳) احساس قدرت و احترام؛ (۴) امید نسبت به آینده.

اما در بُعد اجتماعی، تربیت شهروند شایسته را هدف تعلیم و تربیت می‌شناسد (شریعتمداری، بی‌تا، ص ۱۸۳ و ۱۸۴). آثار تربیتی می‌تواند در عرصه‌های فردی و اجتماعی خود را نشان دهد. فریضه زکات در وجود خود دارای آثار تربیتی است که در عرصه‌های مختلف زندگی بالخصوص در امور خیرخواهانه و عام‌المنفعه نمایان گشته و ابعاد زندگی افراد را در جامعه اسلامی تحت‌الشعاع خود قرار می‌دهد. توجه به فریضه زکات در جغرافیای روش‌های اخلاق اقتصادی می‌تواند دریچه‌ای نوین در سیستم تربیتی اقتصادی بگشاید که نسبت به جایگزین‌های مشابه در اخلاق اقتصاد متعارف دارای قابلیت‌های پیشرفته‌تری باشد.

این در حالی است که برخی روش‌های تربیتی متعارف، مانند پرداخت پاداش یا وضع جریمه می‌تواند نتیجه عکس داشته باشد و موجب غیرفعال شدن انگیزه‌های درونی برای انجام رفتارهای خیرخواهانه شود. پاداش پولی می‌تواند با ایجاد تردید درباره انگیزه واقعی مشارکت‌کنندگان در فعالیت‌های عام‌المنفعه باعث غیرفعال شدن انگیزش درونی برای انجام آن شود (بنابو و تیروول، ۲۰۰۶، ص ۱۶۶۰). از باب نمونه، زمانی شخصی اقدام به خرید ماشین خورشیدی در منطقه‌ای می‌کند که داشتن چنین ماشینی دارای ارزش بالایی است. فرض کنید که دولت تخفیف مالیاتی زیادی را برای خریداران این نوع ماشین‌ها وضع کند. در این شرایط این امر گرچه موجب کاهش قیمت ماشین خورشیدی می‌شود؛ اما می‌تواند از ارزش منزلی دارندگان این ماشین‌ها بکاهد (آریلی، ۲۰۰۹، ص ۵۵۵ و ۵۴۴). لذا در روش‌های تربیتی اقتصاد متعارف باید مراکز کور را شناسایی کرد و با تبیین و تحلیل روش‌های تربیتی

۲. آثار تربیتی زکات

۲-۱. مسئولیت‌پذیری اجتماعی

مسئولیت‌پذیری اجتماعی در تعلیم و تربیت اقتصادی بسیاری از کشورها جایگاه ویژه‌ای دارد؛ برنامه عمومی تعلیم و تربیت اقتصادی در کشور آمریکا هدف خود را تأمین محتوای شناختی و مهارتی لازم جهت تربیت شهروندانی بهره‌ور، مسئولیت‌پذیر، سپرده‌گذاران و سرمایه‌گذارانی مدبر، شهروندانی تأثیرگذار بر اقتصاد جهانی، مصرف‌کنندگانی آگاه و تصمیم‌گیرانی شایسته در دوران زندگی می‌شمرد (ساندرس و گیلیرد، ۱۹۹۵، ص ۳).

گاهی اوقات اقتصاد متعارف جهت ایجاد و تقویت مسئولیت اجتماعی یا احساس وظیفه در افراد جامعه به تربیت افراد از طریق پاداش بر احساس وظیفه افراد اقدام می‌کند. این مُشوق‌ها همیشه جواب نمی‌دهد؛ مثلاً در مطالعه کندل و سوارتر زمانی که به دانش‌آموزان جهت کمک به شخص نابینا در تبدیل یک متن به صوت، پاداش داده شد؛ آنان احساس تعهد اخلاقی کمتری نسبت به زمانی که به آنها پاداش پرداخت نشده بود، داشتند (اسدورو، ۱۹۹۳، ص ۴۵۵). اگر فردی به دلیل مداخلات خارجی انگیزه درونی برای انجام فعالیتی را از دست داد، این امر ممکن است حتی موجب از دست رفتن انگیزه‌های درونی دوستانش نیز بشود (فری، ۱۹۹۷، ص ۳۵)؛ لذا تربیت اجتماعی اقتصادی افراد در راستای مسئولیت‌پذیری اجتماعی به‌عنوان یک مسئله مطرح است.

در نظام اقتصاد اسلامی احساس وظیفه در راستای رفع نیازهای شهروندان از دو شیوه پیش‌بینی شده است؛ یکی از تکافل عمومی است که در آن افراد جامعه اسلامی نسبت به تأمین نیازهای حیاتی همدیگر مسئولیت پیدا می‌کنند؛ راه دیگر وظیفه دولت در تأمین سطح معیشت مناسب و وسایل زندگی افراد جامعه است و حد آن فراتر از نیازهای ضروری زندگی است (نمازی، ۱۳۸۷، ص ۳۵۱). شهید صدر براساس اصل جانشینی انسان از خداوند، بر این باور است اجتماع صالح به‌عنوان کل، جانشین در نعمت‌ها و ثروت‌ها بوده و در استفاده از آنان، فردی به فرد دیگر یا گروهی بر گروه دیگر رجحان ندارد. مسئولیت‌های اجتماع نیز بر اساس عدالت بنیان نهاده شد و اجتماع در رشد ثروت؛ یعنی تلاش جهت آبادانی زمین و عدالت در توزیع آن، در مقابل خداوند بزرگ مسئولیت دارد (صدر، ۱۴۲۱ق، ص ۳۷-۳۹).

فریضه زکات در وجود فرد حس تعهد و مسئولیت‌پذیری اجتماعی را

پرورش می‌دهد. زکات یک شاخص نظام‌ساز است؛ زکات که دارای جنبه‌های فردی است، گذشت و اعطای «مایحِب» را به انسان می‌آموزد که خود این یک تجربه و آزمون بسیار مهم است؛ اما یک ترجمان اجتماعی دارد؛ زکات در استعمالات قرآنی به معنای مطلق انفاقات است؛ اعم از زکات مصطلحی که در آیه شریفه «خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً» به آن اشاره شده است. زکات یعنی مطلق انفاقات مالی؛ [اما] جنبه اجتماعی و ترجمان اجتماعی نظام‌ساز زکات این است که انسانی که در محیط اسلامی و جامعه اسلامی، برخوردار از مال دنیوی است، خود را متعهد می‌داند، مدیون می‌داند، طلبکار نمی‌داند، خود را بدهکار جامعه اسلامی می‌داند؛ هم در مقابل فقرا و ضعفا، هم در مقابل سیل الله. بنابراین زکات با این نگاه، یک حکم و شاخص نظام‌ساز است (بیانات رهبر معظم انقلاب در حرم مطهر رضوی، ۱۳۹۴/۱/۱).

۲-۲. ایجاد صمیمیت و برادری

وضع زکات و خمس و مانند آنها در اقتصاد اسلامی از طرفی برای رفع نیازمندی‌های اقشار ضعیف جامعه و از سوی دیگر به‌منظور کنترل ثروت‌مندان است. اسلام با تشویق به انفاق‌های مستحب و ایجاد روحیه برادری و تشویق رسیدگی به یکدیگر از انباشت فوق‌العاده ثروت در دست اغنیاء جلوگیری کرده است (دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۹، ص ۴۱۷ و ۴۱۸).

برادری و اخوت به‌عنوان یک اصل در جامعه توحیدی اصلی انسانی، اخلاقی، عاطفی، اجتماعی و اقتصادی است. این امور تنها اصل ذهنی و اخلاقی نیستند؛ بلکه لوازم و آثار واقعی و ملموسی دارد که مدرسانی به یکدیگر و دست یاری به مؤمنان از جمله آنهاست (خلیلیان، ۱۳۸۴، ص ۱۴۹). فریضه زکات موجب صمیمیت و اخوت میان مردم می‌شود و در امور تربیتی بالاخص انس افراد جامعه نسبت به هم نقش بسزایی را ایفا می‌کند.

۲-۳. رسیدگی به معضلات تربیتی کودکان کار

در جامعه اسلامی فقیر به شخصی گفته می‌شود که ضروریات زندگی را ندارد و دارایی و درآمد او از سطح معمول و متوسط مردم آن جامعه کمتر باشد (دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۹، ص ۱۲۲). مضاف بر انفاق‌های واجب، انفاق‌های مستحب نیز در آموزه‌های اسلامی وجود دارد؛ که مصداق‌های انفاق‌های مستحب دارای حد و مرزی

۲-۵. تقویت ایمان و دوری از کفر

یکی از برکات و خیرات تربیتی فریضة زکات، تقویت ایمان و تقوا و دوری از کفر است. سید یزدی در *عروة الوثقی* آورده است که زکات از ضروریات دین بوده و منکر زکات با علم به وجوب آن، کافر است (سید یزدی، ۱۳۹۸، ج ۴، ص ۴۶). آیت‌الله خوئی هم در تقریراتشان در شرح عروه می‌فرماید که زکات از ضروریات دین است و موجب این می‌شود که منکر زکات در ردیف کافران باشد (خوئی، ۱۴۱۸ق، ج ۲۳، ص ۳). امام خمینی^ع معتقد است که فریضة زکات یکی از ضروریات دین است؛ ثمره ضروری بودن این است که اگر کسی منکر شده، از دین خارج و از کفار می‌شود (موسوی خمینی، ۱۳۷۹، ج ۱، ص ۳۱۱). رابطه بین پرداخت زکات و تقویت ایمان از این جهت است که زکات باید با قصد قربت و انجام دستور الهی صورت گیرد و این امر موجب تقویت ایمان به خداوند متعال است.

۲-۶. احترام به حقوق دیگران

یکی از آثار تربیتی پرداخت زکات، توجه به حق و حقوق دیگران است. شناخت و عنایت داشتن به حقوق دیگران از جمله مواردی است که همواره مورد توجه روان‌شناسان و اساتید اخلاق بوده است. در باب حق دانستن زکات که سهم دانستن فقرا در اموال پرداخت‌کننده زکات است، از فقیهان در مفهوم زکات بیان‌های مختلفی وارد شده که می‌توان به مواردی از آنها اشاره کرد. شهید اول در *دروس* (شهید اول، ۱۴۱۷ق، ج ۱، ص ۲۲۷) و شهید ثانی در *مسالك* (شهید ثانی، ۱۴۲۳ق، ج ۱، ص ۳۵۶) آورده‌اند: «الزكاة صدقة مقدرة باصل الشرع ابتداءً»: صدقاتی وجود دارد که مستحبی است، اندازه مشخصی ندارد و هرکسی هرچه دلش خواست می‌دهد؛ اما زکات صدقه معین است. در کتاب *الحدود* در تفاوت میان حد و تعزیر بیان شده که تعزیر مقدار مشخص ندارد و تعیین مقدار آن به‌دست حاکم شرع است؛ اما حد، عقوبتی است که اندازه آن در شرع مشخص شده و در اینجا نیز این‌گونه است که در شرع اندازه صدقات مستحب معین نشده است؛ اما زکات صدقه‌ای است که اندازه آن در شرع مشخص است.

محقق حلی در کتاب *معتبر* (محقق حلی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۴۸۵)، و علامه حلی در کتاب *تذکره* (حلی، ۱۴۱۴ق، ج ۵، ص ۷) در باب مفهوم زکات آورده‌اند: «الزكاة فی الشرع اسم لحق یجب فی

نیست و با رشد فرهنگ دینی، به‌طور قطع میزان آن در جامعه رشد پیدا خواهد کرد؛ لذا می‌توان از آن، جهت رفع کمبود انفاق‌های واجب برای رفع فقر بهره جست (موسایی، ۱۳۸۷، ص ۴۲).

یکی از معضلات اجتماعی فرهنگی وجود فقر در جامعه، فقر تربیتی و فرهنگی در میان خانواده‌های تهیدست و فرزندان نیازمندی است که جهت جبران آن راهی خیابان‌ها و مشاغلی می‌شوند که در شأن آنها نیست و مشکلات بسیاری از لحاظ اجتماعی و اخلاقی ایجاد می‌کند. نسخه‌ای که این درد را درمان کرده و مرهمی بر آن است، اینکه سعی در حذف فقر از جامعه شود. امام خمینی^ع در این‌باره فرموده است که: «زکات خیلی نیست؛ اما به اندازه فقرا هست، که نمی‌گذارد دیگر فقیری وجود داشته باشد (موسوی خمینی، ۱۳۸۵، ج ۸، ص ۲۳۴). توجه و عنایت به فریضة زکات موجب حذف فقر از جامعه و اصلاح تبعات فقر از جمله کودکانی است که از سنین پایین وارد بازار کار شده و صدمات بسیاری را از لحاظ تربیتی و اخلاقی متحمل می‌شوند. البته لازم است بین سه گروه ذیل تفکیک قائل شد:

۱. کار کودک؛ در روایات از کار اجباری کودک فاقد مهارت با هدف کسب درآمد اضطراری مذمت شده است؛ زیرا در اثر عدم توفیق در کسب درآمد به‌سمت سرقت کشیده می‌شود.
۲. کودک کار گاهی دارای بار منفی ارزشی است.
۳. کودک کار گاهی هم دارای بار مثبت ارزشی است و آن زمانی است که در مقابل کودک تن‌پرور قرار داده می‌شود.

۲-۴. دوری از عادات زشت

یکی از آثار تربیتی زکات، کنار گذاشتن عادات و رفتارهای زشت از انسان است. صاحب جواهر نیز در باب مفهوم زکات بیان می‌دارد: «انها اخراج بعض المال لینمو الباقی بالبرکات و تیزد لصاحبه الدرجات و یطهر المال من الحرام و صاحبه من المذام» (نجفی، ۱۹۸۱، ج ۱۵، ص ۳)؛ آن اموالی که انسان از میان اموالش خارج می‌سازد، موجب می‌شود بقیه اموالش برکت پیدا کرده و مقام صاحب مال را زیاد کرده و اموال را از حرام پاک کرده و موجب دوری عادات زشت از انسان می‌گردد. به‌عبارت دیگر، پرداخت زکات در وجود انسان طهارتی را ایجاد می‌کند که با تقویت روح دینداری موجب این اثر تربیتی می‌شود که هریک از شهروندان جامعه اسلامی از امور زشت و ناپسند دوری می‌کنند.

صبر مؤید و موفق بدار (خادم، ۱۳۹۰، ص ۱۵۹). همچنین امام صادق علیه السلام به نقل از رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: «مَنْ أَصْبَحَ وَ لَا يَهْتَمُّ بِأُمُورِ الْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ مِنْهُمْ وَ مَنْ سَمِعَ رَجُلًا يُنَادِي يَا لَلْمُسْلِمِينَ فَلَمْ يُجِبْهُ فَلَيْسَ بِمُسْلِمٍ» (کلینی، ۱۳۶۷، ج ۲، ص ۱۶۴، ح ۵)؛ کسی که صبح کند و اهمیتی به کارهای مسلمانان ندهد او از آنان نیست و کسی که صدای مردی بشنود که فریاد کمک‌خواهی از مسلمانان را سر دهد و پاسخش را ندهد، مسلمان نیست.

در اقامه فریضه زکات لازم است شهروندان جامعه اسلامی نسبت به هم بی تفاوت نباشند و تا آنجایی که ممکن است سعی در رفع نیازهای یکدیگر داشته باشند. از این رو مشاهده می‌شود که مردم در جامعه اسلامی با فعالیت مستقیم در بخش توزیع ثروت، محبت و صمیمیت بیشتری را میان خود احساس می‌کنند. با تقویت زکات، مردم جامعه اسلامی تحت تأثیر فرهنگ برآمده از آموزه‌های تربیتی فریضه زکات قرار می‌گیرند و درون خود حس مثبتی نسبت به یکدیگر پیدا می‌کنند. از یک طرف پرداخت‌کننده زکات، خود را در عرصه خدمت‌رسانی به نیازمندان مشاهده می‌کند و از طرف دیگر دریافت‌کنندگان زکات، رحمت و رأفت اجتماعی را در سایه نظام تربیتی فریضه زکات لمس می‌کنند. این نحوه توزیع زکات موجب رأفت و رحمت در روابط اجتماعی شهروندان یک کشور می‌شود. فریضه زکات موجب هم‌دلی و استحکام بنیادهای اجتماعی شده و مردم را در امور تربیتی اسلامی منسجم‌تر می‌سازد.

۲-۸. تضمین پرداخت داوطلبانه

در سیستم‌های مالیاتی غیراسلامی همه مالیات‌ها، ابتدا به خزانه دولت واریز می‌گردد و سپس به‌موارد مصرف منتقل می‌شود (دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۹، ص ۳۹۳). مالیات با فریضه زکات متفاوت است؛ مالیات را به اجبار می‌گیرند و فریضه زکات با اختیار و قصد قربت صورت می‌گیرد. قصد قربت و انگیزه درونی انسان در تعالیم اسلامی نقش بسیار مهمی را در ارزش‌گذاری اخلاقی یک فعل ایجاد کرده و فریضه زکات از جمله اعمال تعبدی به‌شمار می‌رود؛ لذا یک انگیزه قوی از لحاظ تربیتی برای پرداخت آن وجود دارد. در تربیت اسلامی پرداخت زکات ابزاری جهت تقرب به‌سوی خداوند متعال و جلب رضایت الهی است. از لحاظ فرهنگی و تربیتی ارتباط مستقیمی بین پرداخت زکات و رسیدن انسان به مقام قرب و

المال و معتبر فی وجوبه النصاب»؛ زکات حقی است که در اموال افراد جامعه اسلامی ایجاد می‌شود و در آن هم نصاب معتبر است که اگر به حد نصاب رسید، آن حق ثابت و واجب می‌گردد. داشتن حق یک فرد نسبت به افراد دیگر و ادای آن، نوعی احترام متقابل افراد جامعه در قبال یکدیگر است.

۲-۷. تقویت رأفت اجتماعی

همیشه میزان بیشتر دستمزدها و حقوق‌ها نسبت مساوی با تربیت بهتر افراد جامعه و تقویت رأفت اجتماعی ندارد. در بسیاری از کشورها افراد شاغل در بخش دولتی حاضر به کار با حقوق و دستمزدهای به‌مراتب کمتر از دستمزدهای کار در بخش خصوصی‌اند و این واقعیت تعجب‌انگیز است. براساس یکی از تحقیق‌های ارائه‌شده، این تبیین ارائه شده است که برخی معلمان بخش دولتی حقوق کمتر از بخش دولتی را به این دلیل می‌گیرند که کار برای دولت به‌منظور تربیت عمومی جامعه را ارزشمندتر تلقی می‌کنند (فری و جیگن، ۲۰۰۱، ص ۶۰۵). این تحقیق نشان می‌دهد که رأفت اجتماعی موجب می‌شود تربیت عمومی جامعه آنچنان دارای ارزش دانسته شود که گاهی حتی با دستمزد پایین‌تر نیز معلمانی به تدریس در بخش دولتی و خدمت‌رسانی به عموم مردم مشغول باشند. رأفت اجتماعی و تربیت عمومی در برخی موضوعات اقتصادی بهتر با هم سازگاری دارند. یکی از این موارد، پرداخت فریضه زکات در اقتصاد اسلامی است. تقویت رأفت اجتماعی در این جوامع موجب شده تا در درآمد پایین نیز خدمت‌رسانی اتفاق افتد. امر زکات نیز با تثبیت و تقویت رأفت اجتماعی پای در این وادی گذاشته است. پرداخت انفاق در جامعه اسلامی ایجادکننده نوعی ارتباط محبت‌آمیز میان افراد غنی و فقیر است (دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۹، ص ۳۹۳). فعالیت مستقیم مردم در پرداخت فریضه زکات به‌عنوان یکی از موارد انفاق، از نگاه تربیتی نوعی همبستگی و محبت را در جامعه تثبیت و تقویت می‌کند. تثبیت و تقویت محبت و رفاقت با نیازمندان و رواج صمیمیت نسبت به فقیران، از جمله تأکیدات آموزه‌های اسلامی در امور تربیتی است. امام سجاد علیه السلام در صحیفه سجادیه بیان می‌دارد: «اللَّهُمَّ حَبِّبْ إِلَى صَحْبَةِ الْفُقَرَاءِ وَأَعْنِي عَلَى صُحْبَتِهِمْ بِحُسْنِ الصَّبْرِ»؛ ای خدای من، صحبت و رفاقت فقیران را محبوب من قرار ده و مرا بر دوستی و رفاقت‌شان با حسن

رضایت الهی است، این امر می‌تواند تضمین خوبی جهت پرداخت داوطلبانه زکات و تربیت افرادی با شاخصه‌های جامعه اسلامی باشد.

۲-۹. اصلاح انگیزه‌های افراد

پرداخت هزینه‌های مستقیم به فعالان اقتصادی در شبکه توزیع ثروت، هزینه‌هایی برای جوامع مختلف ایجاد می‌کند. یکی از شیوه‌های صرفه‌جویی در پرداخت‌های مستقیم هزینه‌ها، روی آوردن به پاداش یا جریمه است.

پاداش و جریمه در اقتصاد متعارف، دو ابزار قدرتمند جهت تغییر رفتارهای اقتصادی شمرده می‌شوند. تا دهه ۱۹۷۰ بیشتر روان‌شناسان با این عقیده/سکینر همراه بودند که پاداش موجب افزایش احتمال تکرار یک عمل و جریمه باعث کاهش احتمال انجام یک فعل می‌شود (اسدورو، ۱۹۹۳، ص ۴۵۵)؛ اما در اوایل این دهه، نتایج مطالعات تجربی روان‌شناسان اجتماعی و اقتصاددانان نشان داد پاداش و جریمه می‌توانند تأثیری منفی بر انگیزش و رفتار وارد کنند. با توجه به یافته‌های این پژوهش‌ها، پرداخت پول به افراد تحت آزمایش، وعده اهدای نشان، وعده دادن اسباب‌بازی، وضع جریمه، قرار دادن ضرب‌الاجل و پاییدن افراد هنگام کار، موجب تأثیر منفی بر علاقه‌های درونی به انجام فعالیت، کیفیت کار و خلاقیت دارد (ریسو، ۲۰۰۱، ص ۱۲۷)؛ لذا دوری از این گونه هزینه‌های مخفی پاداش و جریمه می‌تواند به روند اصلاح انگیزه‌های افراد در جامعه کمک کند.

در آموزه‌های تربیتی اقتصادی اسلام، انگیزه‌های افراد در جامعه به شیوه‌ای متفاوت اصلاح می‌گردد. آموزه‌های اسلامی با تشویق به اموری مانند: انفاق، ایثار و مواسات؛ پرداخت آنها را داوطلبانه قرار داده است (دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۹، ص ۳۸۳). فریضه زکات از جمله دستورات الهی است که چگونگی نیت و انگیزه افراد در آن مهم بوده و مورد توجه قرار گرفته است. فریضه زکات از تعبدیات است و لازم است که نیت و انگیزه آن الهی باشد و برای خداوند متعال صورت گیرد. به عبارتی دیگر انسان با پرداخت زکات به نیت الهی و قصد قربت سعی می‌کند انگیزه و نیت خود را اصلاح کند و سروسامانی به انگیزه‌های خود در زندگی دهد.

البته باید توجه داد که تشویق به بهشت و جریمه به جهنم نیز برای پرداخت امر زکات مؤثر بوده و در منابع دینی مورد تأکید است؛ اما میان این مدل از تشویق یا جریمه در منابع دینی با انگیزه‌های

دنیوی تفاوت وجود دارد. پاداش و جریمه وقتی انگیزه را می‌سوزاند که از طرف یک عامل انسانی هم‌تراز با خود انسان مورد تشویق یا تنبیه اعمال شود و پذیرش آن به معنای رفتن زیر قید بندگی وی تلقی شود؛ اما اگر از طرف موجود برتر و متعالی مطلق (یعنی خدای متعال و اولیای وی) اعمال شود، نافی انگیزه نخواهد بود؛ زیرا در طول بندگی خداوند متعال است.

۲-۱۰. عدالت آموزشی و پرورشی

عدالت در آموزش و پرورش و به دنبال آن تربیت اخلاقی مبتنی بر آموزه‌های اسلامی می‌تواند نتیجه عدالت اقتصادی در میان شهروندان جامعه باشد. عدالت اقتصادی از جمله اهداف فریضه زکات در جامعه اسلامی است. عدالت فی‌نفسه دستور صریح قرآن است؛ «ان الله یأمر بالعدل و الاحسان» (نحل: ۹۰)؛ به‌دستی که خداوند به عدل و احسان امر می‌کند. جهت حفظ امنیت اخلاقی و اجتماعی افرادی که با مسائل تربیتی مرتبط با مشکلات اقتصادی روبه‌رو هستند، خداوند متعال در اموال توان‌گران قوت و خوراک مستمندان را فرض و واجب کرده و هیچ مستمندی گرسنه نماند، مگر به‌خاطر خودداری کردن و منع توان‌گری؛ خداوند بزرگ از آنان بازخواست آن را خواهد کرد (نهج‌البلاغه، ۱۳۷۹، حکمت ۳۲۸، ص ۷۰۹). همچنین جهت حفظ دارایی به دادن زکات اموال امر شده است (نهج‌البلاغه، ۱۳۹۰، حکمت ۱۴۶، ص ۴۷۰). پرداختن به فریضه زکات به‌عنوان یکی از گزاره‌های اقتصاد اسلامی موجب عدالت اقتصادی شده و عدالت اقتصادی زمینه‌ساز عدالت در آموزش و پرورش را ایجاد می‌کند و به دنبال آن، رفع معضلات اخلاقی و تربیتی صورت می‌گیرد و ثمره آن، تربیت صحیح فرزندان جامعه اسلامی است.

نتیجه‌گیری

فریضه زکات به معنای طهارت نفس و برکت در اموال یا رشد و نمو به کار است. زکات به زکات فطره و زکات اموال تقسیم می‌شود و دو نوع واجب و مستحب آن وجود دارد که موارد واجب آن در اقسام مشخصی بیان شده و موارد مستحبی شامل همه اموال است.

فریضه زکات که برگرفته از جهان‌بینی و نوع نگرش افراد به آموزه‌های اقتصادی اسلامی است در پرورش و ایجاد رفتار انسان در اخلاق اقتصادی مؤثر است. فریضه زکات دارای آثار تربیتی مهمی

منابع

- نهج البلاغه، ۱۳۹۰، ترجمه محمد دشتی، چ پنجاه و سوم، قم، مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمؤمنین.
- ، ۱۳۷۹، ترجمه محمد دشتی، قم، مشهور.
- آلوی، جیمز، ۱۳۸۴ش، «تاریخچه‌ای از علم اقتصاد در جایگاه علمی اخلاقی»، ترجمه علی نعمتی، اقتصاد اسلامی، ش ۱۹، ص ۱۸۱-۱۸۲.
- بختیاروند، مریم و همکاران، ۱۳۹۵ش، «نقش تربیتی زکات در سبک زندگی اسلامی: استنتاج اصول تربیتی»، بصیرت و تربیت اسلامی، دوره سیزدهم، ش ۳۷، ص ۱۱۷-۱۳۶.
- بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی، در: Leader.ir
- بیضاوی، عمر بن محمد، ۱۴۰۸ق، انوار التنزیل و اسرار التأویل، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- حرعاملی، محمد بن حسن، ۱۴۰۹ق، وسائل الشیعه، چ ششم، تهران، مؤسسه آل‌البت.
- حلی، حسن بن یوسف، ۱۴۱۴ق، تذکره الفقهاء، قم، مؤسسه آل‌البت لإحياء التراث.
- خادم، لطف‌الله، ۱۳۹۰ش، صحیفه کامله سجادیه، ترجمه مهدی الهی قمشاهی، مشهد، انتظار مهر.
- خلیلیان، محمد جمال، ۱۳۸۴ش، شاخص‌های توسعه اقتصادی از دیدگاه اسلام، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- خوئی، سیدابوالقاسم، ۱۴۱۸ق، موسوعه الإمام الخوئی، قم، مؤسسه احیاء آثار الامام الخوئی.
- دادگر، بدالله، ۱۳۹۲، تاریخ عقاید اقتصادی، تهران، سمت.
- دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۹ش، مبانی اقتصاد اسلامی، چ سوم، تهران، سمت.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ۱۴۰۴ق، المفردات فی غریب القرآن، بیروت، دارالعلم.
- ژید، شارل و شارل ریست، ۱۳۷۰، تاریخ عقاید اقتصادی، ترجمه کریم سنجابی، تهران، دانشگاه تهران.
- سیدزیدی، محمد کاظم، ۱۳۹۸ش، العروة الوثقی، قم، جامعه مدرسین.
- شریعتمداری، علی، بی تا، فلسفه تعلیم و تربیت، چ پنجم، اصفهان، کتابفروشی ثقفی.
- شوقی الفنجری، محمد، ۱۳۸۱ش، «مبانی نظری توزیع عادلانه»، ترجمه یوسف محمدی، اقتصاد اسلامی، ش ۷، ص ۱۳۷-۱۶۰.
- صدر، سیدمحمدباقر، ۱۴۲۱ق، الاسلام یقود الحیاة، قم، مرکز الأبحاث و الدراسات التخصصیة للشهید الصدر.
- عاملی، زین‌الدین بن علی (شهید ثانی)، ۱۴۲۳ق، مسالک الافهام الی تنبیح تساریح الاسلام، قم، مؤسسه المعارف الاسلامیه.
- فراهیدی، خلیل بن احمد، ۱۴۰۸ق، العین، تحقیق مهدی مخزومی و ابراهیم سامرائی، بیروت، مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.
- کمالی، مهرداد، ۱۳۹۳، «بررسی ابعاد مختلف نقش زکات در جامعه و زندگی مسلمانان»، در: اولین کنگره ملی تفکر و پژوهش دینی، سال اول، ش ۱، ص ۲۲۰-۲۲۶.

است که در عرصه‌های متعددی از زندگی بالاخص در امور خیرخواهانه و عام‌المنفعه آشکار می‌شود و ابعاد زندگی اشخاص را در جامعه اسلامی تحت‌الشعاع خویش قرار می‌دهد. اهتمام به مفهوم زکات در جغرافیای اخلاق اقتصادی می‌تواند دریچه‌ای جدید در امور تربیتی اقتصادی باز کند که در مقایسه با جایگزین‌های مشابه در اخلاق اقتصاد متعارف حاوی قابلیت‌های پیشرفته‌تری است. اخلاق اقتصادی به مجموعه‌ای از ارزش‌های اخلاقی و معنوی گفته می‌شود که آثار اقتصادی دارند.

آثار تربیتی فریضه زکات در اخلاق اقتصاد اسلامی شامل نتایج ذیل است؛ موجب ارتقای مسئولیت‌پذیری اجتماعی و احساس مسئولیت افراد در روابط اجتماعی و محیط اطراف خود می‌شود؛ ارتقاءدهنده صمیمیت، اُخوت و برادری میان مردم است؛ در ایجاد انس بین افراد جامعه نقش بسزایی دارد؛ موجب حذف فقر از جامعه و اصلاح تبعات فقر، از جمله معضلات تربیتی کودکان کار است که از سنین پایین وارد بازار کار شده و مورد صدمات بسیاری از لحاظ تربیتی و اخلاقی می‌شوند؛ تقویت ایمان و دوری از کفر و عادات زشت از جمله آثار تربیتی دیگر فریضه زکات به‌شمار می‌رود؛ احترام به حقوق شهروندی و تقویت رأفت اجتماعی نیز مؤثر از فریضه زکات در جامعه است. در این باب می‌توان به امور تربیتی بین شهروندان؛ مانند تضمین پرداخت داوطلبانه، اصلاح انگیزه‌های افراد و عدالت آموزشی و پرورشی اشاره کرد.

- محسنی گرکانی، احمد، ۱۳۷۷، *زکات برای همه*، قم، مؤسسه فرهنگی و اطلاع‌رسانی تبیان.
- محقق حلّی، جعفر بن حسن، ۱۴۰۷ق، *المعتبر فی شرح المختصر*، قم، مؤسسه سیدالشهداء.
- مرتضوی مهر، علی و فائزه آهنگر نژاد، ۱۳۹۹ش، «اثرات زکات در فقرزدایی از منظر اسلام و قرآن»، در: *نخستین کنفرانس ملی حقوق، فقه و فرهنگ*، سال اول، ش ۱، ص ۱-۶ مطهری، مرتضی، ۱۳۸۳ش، *تعلیم و تربیت در اسلام*، چ چهل و یکم، تهران، صدرا.
- معصومی نیا، غلامعلی، ۱۳۸۶ش، «اخلاق اقتصادی، مبانی بینشی، آموزه‌ها و آثار»، *اقتصاد اسلامی*، سال هفتم، ش ۲۶، ص ۱۱۹-۱۴۸.
- مکی عاملی، محمدین (شهید اول)، ۱۴۱۷ق، *الدروس الشرعیة فی فقه الإمامیة*، چ دوم، قم، جامعه مدرسین.
- موسایی، میثم، ۱۳۸۷ش، «جایگاه انفاق و خاستگاه اجتماعی - اقتصادی آن، مطالعه موردی شهر بهبهان»، *اقتصاد اسلامی*، ش ۳۰، ص ۳۹-۶۸.
- موسوی خمینی، سیدروح‌الله، ۱۳۷۹، *تحریر الوسیله*، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- _____، ۱۳۸۵، *صحیفه امام*، چ چهارم، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- موسویان، سیدعباس، ۱۳۸۰ش، «انفاق قرآنی و ابزارهای مالی مناسب آن در عصر حاضر»، *اقتصاد اسلامی*، ش ۲، ص ۸۱-۹۲.
- نجفی، محمدحسن، ۱۹۸۱م، *جواهر الکلام*، تعلیق عباس قوچانی، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
- نراقی، محمدمهدی، ۱۳۷۹ش، *جامع السادات*، قم، اسماعیلیان.
- نمازی، حسین، ۱۳۸۷ش، *نظام‌های اقتصادی*، چ پنجم، تهران، شرکت سهامی انتشار.
- Ariely, Dan et al, 2009, "Doing Good or Doing Well? Image Motivation and Monetary Incentives in Behaving Prosocially", *American Economic Review*, V. 99, N. 1, p. 544-555.
- Benabou, J. M. Roland and Tirole, Jean, 2006, "Incentives and Prosocial Behavior", *the American Economic Review*, V. 96, N. 5, p. 1652-1678.
- Frey, Bruno and R. Jegen, 2001, "Motivation Crowding Theory", *Journal of Economic Surveys*, V. 15, N. 5, p. 589-610.
- Frey, Bruno, 1997, "A Constitution for Knave Crowds out civic Virtues", *Economic Journal*, V. 107, N. 433, p. 1042-1053.
- Reeve, Johnmarshall, 2001, *Understanding Motivation and Emotion*, ed. 3rd, Harcourt College Publishers, New York.
- Saunders, Phillip; Gilliard, June V, 1995, *A Framework for Teaching Basic Economic Concepts*, New York, National Council on Economic Education.
- Sdorow, Lester, 1993, *Psychology*, Ed, 2nd, Brown & Benchmark, Publishers, Iowa.
- Smith, Adam, 1789, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Philadelphia, Thomas Dobson.